

Тема 5. Мистецтво Середньовіччя

Мета: ознайомлення студентів зі специфікою та особливостями образотворчого мистецтва Середньовіччя, набуття знань з розвитку живопису, рельєфної скульптури та архітектури романського та готичного стилів, розширення знань студентів з історії розвитку мистецтва Візантії.

План

1. Мистецтво Візантії.
2. Специфіка романського мистецтва: скульптура, живопис, архітектура.
3. Характеристика готичного мистецтва.

Ключові поняття: романське мистецтво, готика, вітраж, скульптура, архітектура, живопис, мистецтво Візантії, іконопис.

1. Мистецтво Візантії.

Мистецтво Західної Європи не можна зрозуміти й сприймати у відриві від мистецтва Візантії. У 330 р. імператор Костянтин заснував місто Константинополь в Малій Азії на місці стародавнього міста Візантії і цю назву дав всій східній частині Римської імперії після її поділу в 395 р. У Візантії християнство, як державна релігія, поклало початок формуванню греко-східній культурі.

Візантійське мистецтво утворилося на ґрунті елліністичної культури Греції, Палестини, птолемейського Єгипту, сасанідського Ірану. Воно пройшло у своєму розвитку ранній період, так званий «золотий вік» імператора Юстиніана (527-565), який охоплює IV-VII століття; період іконоборства (VIII - перша половина IX століття); період «Македонського Відродження» (друга половина IX-XI століття), названий так за звернення до відродження античних ідеалів при імператорі-македонянині Василі I (867-886); період консерватизму за імператорів династії Комнінів (1081 - 1185); так званий «Палеологівський Ренесанс», що розпочався з 1261 р. (коли Михайло VIII Палеолог відібрав у латинян розгромлений хрестоносцями в останньому поході Константинополь) і тривав до 1453 р. – це рік остаточного падіння Великого міста під кинджалами турецьких яничар. Отже, візантійське мистецтво проіснувало тисячу років.

Візантійські майстри залишили світові зразки тонкої кам'яної різьби капітелей, чудову рукописну мініатюру й твори ювелірного мистецтва – перлове та золоте шиття, обробку й оформлення дорогоцінних каменів у перстнях, сережки, браслети, мистецтво скла. Ці ремесла візантійці, які втікали від турків у 1453 р., поширили в Північній Італії (Венеції), у Сицилії, на Балканах, у Закавказзі, на Русі. Східнохристиянський тип культури став поширюватися на цих землях ще раніше разом із прийняттям нової християнської віри.

Перший розквіт візантійського мистецтва прийнято пов'язувати з епохою правління імператора Юстиніана (527-565). До цього часу належать дві культові

споруди, побудовані в Константинополі, – церква Святої Ірини і храм Святої Софії. Дивом архітектури вважається храм Святої Софії. Він і сьогодні вражає глядача своїм масштабом і рішенням внутрішнього простору. У Візантії склалося два типи храму: базилікальний і хрестово-купольний. Базиліка – це прямокутна в плані будівля, розділена на три-п'ять нефів: середній неф вище й ширше бічних. Хрестово-купольний храм у плані – квадрат з потужними колонами всередині, на яких тримається купол. Храм Святої Софії, збудований архітекторами Анфімієм із Тралл та Ісідором із Мілета, є прикладом об'єднання двох конструкцій: базилікального плану з купольним перекриттям. Зовнішній вигляд храму відрізняється простотою, однак, коли глядач входить до храму, враження різко змінюється: перед ним постає грандіозний підкупольний простір із кільцем купола, піднятим на висоту 55 м і діаметром 31 м. Завдяки геніальному розташуванню прилеглих до купола підкуполів погляд глядача охоплює весь цей простір загалом, і це здається йому при всій своїй грандіозності надзвичайно легким, повітряним. Внутрішнє оздоблення храму доповнювало це чарівне видовище.

До V-VI століття відносять пам'ятки архітектури в Равенні – хрестово-купольний мавзолей Галли Плаcidії, базиліки Сант-Аполлінарія-Нуово й церкву Сан-Вітале, восьмикутну в плані, з купольним перекриттям.

Стіни храмів були прикрашені мозаїками. Цікаві дві мозаїчні композиції в церкві Сан-Вітале – імператора Юстиніана і його дружини Феодори. Візантійці вдосконалили мозаїку, виконуючи її з кольорового скла – смальти – замість античної мозаїки з морської гальки або шматочків мармуру. Вони клали шматочки смальти під певним кутом, посилюючи мерехтіння золотого фону, що створює таємничість і містичність настрою. Підлоги й нижні частини стін прикрашалися кольоровим мармуром. Притаманна візантійському мистецтву мозаїка, яскрава, дрібна в модулі, покладена під нахилом, створює відчуття безмірного простору.

Скульптура практично не знайшла місця в мистецтві Візантії. Хоча візантійці не були агресивні по відношенню до язичницької культури античності, однак їх християнські ідеали були іншими. Вони віддавали перевагу живопису, який, на їх думку, був утіленням краси, а краса – це божественний промисел.

Візантійське мистецтво було суворо канонізоване. Вироблені Вселенськими соборами іконографічні схеми не допускали ніяких відступів. Звідси імперсональність мистецтва. Особистість художника була на другому плані. На першому плані була церква як замовник.

VIII-IX століття увійшли в історію Візантії як час іконоборства. Іконоборці, виступаючи проти зорового втілення Христа, знищили безліч чудових мозаїк, ікон, розписів, замінюючи образи символічними знаками. Стіни храмів відтепер прикрашалися орнаментом, зображеннями природи, звірів. У IX столітті вшанування ікон було відновлено.

Період правління Македонської династії (867-1056) позначений зрілим стилем, отримав своє яскраве вираження в XI столітті. До цього часу складається сувора система зображень в архітектурі: у куполі зображується

Христос Пантократор, оточений ангелами, в апсиді – Богоматір Оранта, далі розташовувалися на склепіннях апостоли, мученики, пророки, на західній стороні – сцени Страшного Суду.

Крім монументального живопису у візантійському мистецтві розвивається особливий вид станкового живопису – ікона. XII століттям датуються його видатні зразки – ікона Григорія Чудотворця (Ермітаж, Санкт-Петербург) та ікона Володимирської Богоматері (Москва, Третьяковська галерея), яка тоді ж була привезена з Візантії на Русь і залишилася назавжди. При всьому спіритуалістичному характері цього образу Володимирська Богоматір глибоко людяна й емоційна.

Особливу сторінку в культурі Візантії посідає книжкова мініатюра. Середньовічна книга – це твір мистецтва. Ніколи так не вміли оформлювати книгу й прикрашати текст, як це робили художники-ченці. Мініатюра стилістично була близька до станкового й монументального живопису, органічно пов'язана з чудово написаним текстом і великими літерами. Орнаментальні заставки включають рослинний і геометричний орнаменти. Особливо поширеним видом рукописних книг є «Євангеліє». До IX століття належить чудово оформлений «Псалтир», що зберігається в Паризькій національній бібліотеці. На початку XI століття був написаний Минологій Василя II (Ватиканська бібліотека).

Хрестові походи, які призвели до взяття Константинополя в 1204 р., зіграли згубну роль у долі Візантії. Хрестоносці розграбували столицю, вивезли велику кількість творів. Лише в 1261 р. відбулося визволення Константинополя й відновлення імперії Михайлом Палеологом. Цей період називається Палеологівським Відродженням. У мистецтві спостерігаються нові риси: зростає інтерес до античності, в архітектурі набуває значну роль зовнішнє декорування, у живописі все більше проявляється розповідність, легкість і рухливість у зображенні фігур, велика свобода в композиційній побудові, емоційна наповненість образів.

Отже, мистецтво Візантії втратило свій піднесений пафос, широту й значимість суспільно-державного змісту. Турецьке завоювання припинило існування Візантійської держави та його мистецтва. Однак мистецтво Візантії вплинуло на інші культури та особливо на культуру Київської Русі, яка на початку свого християнського шляху будувала й творила за візантійськими зразками.

2. Специфіка романського мистецтва: скульптура, живопис, архітектура.

Понад 150 років у Західній Європі тривали нескінченні війни й розруха, що поступово припинилися лише на початку II тисячоліття. Феодальна роздробленість стала причиною появи в цей період окремих художніх шкіл, які сприяли формуванню єдиного загальноєвропейського стилю. Паломництво й Хрестові походи XI-XIII століття відігравали певну роль у розвитку не тільки європейської економіки й торгівлі, а також культури й мистецтва, збагатили

їх, ознайомивши з культурою Арабського Сходу. Розпочинається будівництво доріг, мостів, готелів, госпіталів. Монастирські, а потім і світські ремісники переходили з міста в місто, з абатства в абатство, приносили із собою свій досвід і традиції, які створювали тим самим фундамент для єдиного стилю при збереженні місцевих особливостей.

У культовій архітектурі романського періоду дерево в перекриттях базилік поступово змінюється більш міцним матеріалом – каменем. Для нейтралізації тиску на стіни й розпір, що дає звід (спочатку напівциліндричний, а потім хрестовий), стіни й стовпи перших романських храмів із кам'яним перекриттям були дуже товстими й масивними, прорізи – рідкісними й вузькими. Камінь замінив дерево також і в фортечних мурах, що оточували замок феодала (XI століття). Тип феодального замку остаточно формується саме в цю епоху. Розташований на підвищеному місці, зручному для спостереження й оборони, замок є символом влади феодала над навколишніми землями. Основна оселя сеньйора – головна башта-донжон, також це й останній притулок захисників замку. Нижній її поверх використовували як комори, другий – житло власника, третій – приміщення для слуг й охорони, підземелля служило в'язницею, дах використовували для розміщення дозору. З XII століття донжон заселяли тільки під час облоги, а поруч з ним будували будинок феодала. У комплекс замку входила капела; господарські приміщення розміщувалися у внутрішньому дворі.

З розвитком торгівлі й ремесла у XI-XII столітті значну роль починають відігравати міста. Вони обносилися потужними кріпосними стінами, іноді в декілька поясів, зміцнювалися ровом, у мостів і міських воріт стояла варта, вулиці на ніч перегороджували ланцюгами на величезних замках. Із XII століття розпочинається планування міст. На перетині під прямим кутом двох головних магістралей розташовували центр міста – ринкову площу, на якій будували собор. Зазвичай місто заселяли за професіями: вулиці або цілі квартали зброярів, аптекарів, ткачів, булочників тощо.

Період XI-XIII століття – час розквіту монументального мистецтва: і живопису, і скульптури. Розписи покривають стіни й склепіння храмів, а скульптура декорує не тільки інтер'єр, однак і зовнішні поверхні. Єдиної системи скульптурного декору вироблено ще не було. Переважно Західний фасад прикрашали скульптурою, а колони – рослинним або геометричним різьбленим візерунком, зображенням чудовиськ-тварин або фігурок людей. У декорі храмів відбуваються суттєві зміни. Мистецтво на вимогу церкви прагнуло зробити не тільки «євангелієм для неписьменних» і наставником у вірі, проте й засобом залякування. Звідси нові сюжети: обов'язковий «Страшний суд», апокаліптичні видіння, історія страждань і смерті Христа («Страсті Христові»), життя святих, повчальні притчі.

Сцени страждань і мучеництва показано поруч з фантастичними сюжетами. Так, у скульптурі виникає зображення чорта, боротьбу за людську душу між ангелами й сатаною, що стають улюбленими мотивами романського мистецтва. На стіни богослужбових будівель проникає і багато релігійних сюжетів із стародавньої та середньовічної історії, байок, навіть світських

романів, зображень реальних людей і фантастичних істот, вигляд яких підкреслюють із середньовічних хронік і бестіаріїв, народної фантазії (наприклад, аспіди і василіски – утілення сил зла).

Архітектурні пам'ятники романського періоду розкидані по всій Західній Європі, однак найбільше їх у Франції, особливо на півдні від Луари, де проходили основні шляхи паломництва. Церкви, збудовані на дорогах до святих місць, були величезні за розмірами, розраховані на велику кількість паломників та місцевих парафіян. Особливою суворістю, простотою гладких стін, повною відсутністю декору відрізняються храми провінції Овернь (церква Нотр Дам дю Пір в Клермоні; 1099-1185). Скульптурний декор можна побачити на капітелях колон.

Суворістю, товщиною стін, висотою центрального і бокових нефів з овернськими храмами зближується зодчество Західної Франції, в області Пуату. Зовнішній декор пом'якшує загальний суворий вигляд. Так, західний фасад церкви Нотр Дам ла Гранд у Пуатьє весь – від portalу до верху – покритий скульптурним різьбленням.

Південна й Південно-Західна Франція, особливо Прованс зберегли зв'язок з античною культурою. Колись район грецької колонії, а потім частина території Римської імперії, Прованс, звичайно, був найбільш близьким до традицій класичної давнини. Маленькі за розмірами, одне нефні або зальні храми Провансу мають іноді такі величні фасади, які нагадують римські тріумфальні арки; у порталі зустрічаються мотиви класичної архітектури (коринфські капітелі, античні орнаменти тощо, наприклад, церква абатства Сен Жіль, XI-XII століття, церква Сен-Трофім в Арлі, XII століття).

Найвеличніші храми розташовані в Нормандії і Бургундії – найбагатші райони Франції, осередки торгівлі й ремесла. Бургундія привертала багато ділового люду. Крім того, ця область була в центрі релігійного життя Франції.

Абатство Клюні – центр ордену бенедиктинців – мало вплив і за межами Франції. Бенедиктинські монастирі були центрами латинської освіченості, високого художнього ремесла, книжкової мініатюри. Існував навіть термін «кльонійська школа». Відомо, що саме клонійські архітектори стали ще в XII столітті вводити стрільчасту арку й нервюрний звід, попереджаючи в такий спосіб пошуки й знахідки готики. Усе це змушувало зодчих Бургундії вирішувати проблеми різних за розміром храмів. Зразком є церква абатства Клюні (1089-1130), найбільша в Європі тих часів (довжина 127 м, ширина 40 м), п'ятинефна, із двома трансептами й дуже довгим нартексом; висота центрального нефа – 30м., яка не збереглася до наших днів, оскільки була зруйнована під час Французької революції.

Нормандські храми також позбавлені декору, однак на відміну від бургундських трансепт у них одне нефний, відсутній вінець капел. Вони мають гарно освітлені нефи й високі башти, а загальний вигляд їх нагадує більш фортеці, ніж церкви (церква Сен-Тріно «Святої Трійці» в Кані, XI-XII століття). Хоча в романський період світське зодчество тільки формувалося, Нормандія зберегла нам і приклад кріпосної архітектури – фортеця Гайар, побудована з урахуванням усіх новітніх досягнень фортифікації і нововведень,

запозичених на Сході англійським королем Річардом Левове Серце в 1189-1199 рр. для захисту англійських володінь у Нормандії.

Продовжує розвиватися в романський період живопис і книжкова мініатюра. Зберігся цикл фресок у монастирській церкві Сен-Савен сюр Тартан (друга половина XI століття) у провінції Пуату. За інтенсивністю кольору фону фрески отримали назви «школи світлих тонів» і «школи синіх тонів». Фрески вкривали стіни й склепіння храмів повністю, нібито килимом з вишитим візерунком.

З XII століття величезну роль у декорі храму відігравала скульптура. Особливо цим славилися церкви Лангедока, Провансу й Бургундії. У цих областях, де найбільш сильно був виражений опозиційний церкви рух, мистецтво мало характер посилено-повчальний: на порталах і тимпанах над входом зображено сцени «Страшного суду», апокаліптичних видінь і «Страстей Христових». Найдавнішою скульптурною майстерністю була тулузька. Скульптура в цей час розвивалася під впливом мініатюри.

Скульптурний декор Провансу має яскраво виражені особливості. З обох боків portalу з'являються статуї святих, трактовані під безсумнівним впливом античної скульптури. Фасади нерідко у всю ширину прикрашені фризами (церква Сен-Трофім в Арлі). Зображення сповнені драматизму й патетики, однак в них багато й живих спостережень, узятих із сучасного життя. Близька прованської скульптура Оверні, у ній теж живі відзвуки пізньоантичних традицій. Для французької пластики періоду романіки характерне підпорядкування площині стіни, статичність, міць, матеріальність фігур. У романську епоху майже зовсім не отримала розвитку скульптура в Північній Франції. Проте саме цим областям належить перше слово в епоху готики.

У XI-XII столітті Німеччина страждала від жорстоких феодалських усобиць. Феодалні відносини розвивалися в Німеччині пізніше, ніж у Франції, однак були більш тривалими й глибокими. Водночас у Німеччині почали будуватися міста, які вже до XIV-XV століття істотно зміцніли. Саме в містах, переважно розташованих по Рейну, стали будуватися перші романські собори (Майнц, Вормс та ін.). Схожі на фортеці, з товстими гладкими стінами й вузькими вікнами, приземкуватими вежами по кутах західного фасаду й апсидами як зі східної, так й із західної сторони, вони мали суворий, неприступний вигляд. Лише аркатурні пояски під карнизами прикрашали гладкі фасади й вежі (Вормський собор, 1181-1234). Ці храми схожі на церкви ранньої романіки, однак мають одну конструктивну відмінність – хрестові склепіння.

На зламі XII-XIII століття в архітектурі з'являються елементи готики. Будівництво Бамберзького собору було розпочато після 1185 р., коли попередній храм згорів в XI столітті; освячення нового собору відбулося в 1237 р. Зовні Бамберзький собор дуже близький до рейнської школи, однак вигляд його мальовничий завдяки великій кількості вікон, декоративному оформленню порталів. Готичні риси проявляють себе в тому, що собор перекритий стрілчастими хрестовими склепіннями на нервюрах (франц.

pervire, від лат. нерви – жила), тобто на каркасі арок, що проходять по контуру й діагоналях склепіння.

Німеччина зберегла й зразки світської архітектури кінця X-XIII століття – залишки імператорських замків. З останніх можна назвати замок тюринзького ландграфа Вартбурга близько Айзенаха, закладений у 1067 р. У загальному комплексі замку зберігся палац (1190-1250; значно перероблений у XIX столітті) з відомим «Залом співаків». Найдавніша його частина двоповерхова, з суворим зовнішнім фасадом.

Монументальної скульптури романського періоду в Німеччині мало. Фасади церков майже не прикрашені, скульптура розташовувалася в основному в інтер'єрі. Це різьба куполів, хрестів, іноді надгробків. Матеріал – бронза, стук або дерево. Кам'яні й бронзові надгробки цього часу створюють образ статичний за формою, аскетичний по духу. Дерев'яні розп'яття зазвичай розфарбовувалися; фігури суворі й безпристрасні; особи не мають ні тіні земного, живуть, нібито в іншому світі. Це більш символічні зображення, які уособлюють перемогу світла християнської істини над темними силами зла.

Німецька скульптура проходить цікавий шлях розвитку – від повної абстрагованості й схематизму до яскравої індивідуалізації образу. У кінці XII століття застиглість і статика «суворого стилю» змінюються перебільшеною динамікою й гострою індивідуалізацією. Прикладом можуть слугувати рельєфи огорожі хору Лібфрауен-кірхе в Хальберштадте (початок XIII століття) й особливо рельєфи огорожі хору Бамберзького собору (близько 1230), що зображують пророків і апостолів, що сперечаються.

Романська мистецтво Італії розвивалося інакше. У ньому завжди відчувається зв'язок з Давнім Римом. Саме тому головною силою історичного розвитку в Італії були міста, а не церква, у її культурі більш, ніж у інших народів, виражені світські тенденції. Зв'язок з Античністю позначався не простими античними формами, а міцним внутрішнім спорідненням з образами античного мистецтва. Звідси почуття міри і співмірності людини в італійській архітектурі, природність і життєвість у поєднанні з благородством і величчю краси – італійської пластики й живопису. Раннє зародження в італійському Середньовіччі елементів гуманістичного світогляду привело до нової епохи – Ренесансу.

У романський період середньовічної історії в Італії в силу її роздробленості було кілька локальних художніх шкіл. Архітектура Південної Італії близька до ранньовізантійського зодчества в поєднанні елементів Сходу (наприклад, церква в Палермо). Венеціанська школа – одна з провідних у цей період Середньовіччя. Вона так само тісно пов'язана з Візантією, як і Південна Італія, однак зберігає зв'язок довше, до XVI століття. Так, Собор Святого Марка (Сан-Марко) у Венеції будувався 1063-1085 рр., освячений в 1094 р., добудовувався у XII, XIII столітті й до XVII століття. У плані собору, зведеного за візантійською хрестово-купольною системою, чітко простежується рівнокінцевий грецький хрест. Інтер'єр собору зберіг вигляд XI століття і, як і фасад, прикрашений мармуром і мозаїкою.

Італійські церкви прості в плані, мають витончені клуатри, що розташовані окремо, дзвіниці, баптистерії (наприклад, ансамбль у Пармі, друга половина XII століття). Над порталами церков з'являються навіси на двох колонах, що підтримують фігури тварин, найчастіше левів. На фасаді – аркади, як і галереї у внутрішньому дворі. В облицюванні фасадів використовується мармур, у Тоскані – навіть багатобарвний, наприклад, на фасаді флорентійської церкви Сан Мініато аль Монте (кінець XI-початок XIII століття).

Життєрадісні, без тіні звичної суворості церкви Флоренції – це вже провісники ренесансної культури. З білого мармуру збудований відомий пізанський комплекс: собор з похилою вежею і баптистерій (XI-XII століття, баптистерій – XIV століття).

Загалом найбільше число романських церков, характерних для Північної Італії, розташовані в Ломбардії: Сант Амброджо в Мілані (VI століття, перебудована в XI-XII столітті), Сан Дзено у Вероні (XI-XII століття), храми в Модені, Феррарі, Пармі.

У цей час відбувається й розквіт італійської декоративної скульптури – рельєфів капітелей, архівольтів, порталів із зображенням напівтварин-напівлюдей, у яких відчувається поступовий перехід до пластики Проторенесансу. Біблійні сюжети поруч з байками Езопа і з історією про лицарів короля Артура (наприклад, рельєфи Моденського собору, 1107, майстер Віллегельм).

Зберіглося чимало імен італійських скульпторів цього часу. Рельєфи хору Пармського собору виконав Бенедетто Антеламі (1177-1233). У його складних багатофігурних композиціях вражає гостра спостережливість, виняткова увага до конкретних деталей. Від французьких майстрів він навчився мистецтву заповнювати пусте раніше поле тимпану.

У монументальному живописі Італії чітко простежується вплив візантійського мистецтва й міцні ранньохристиянські традиції. З різних шкіл найбільш вагомими були південна, венеціанська та тосканська.

Подібно до південної або венеціанської школи, візантійський вплив спостерігається і в живописній школі Тоскані, однак тут вже з другої половини XIII століття відбувається відмова від візантійських традицій, затверджується речова переконливість і життєва правдоподібність образів, що повною мірою властиві живопису Проторенесансу.

У романському зодчестві Іспанії повною мірою відбилася епоха невинних воєн, тому іспанські споруди цього періоду завжди мали фортечний характер, особливо в Кастилії, де міста одні з перших відвойовували незалежність від арабів і звільнюючись, поспішали на цих землях будувати оборонні споруди. Прикладом може служити палац Алькасар в Сеговії (IX століття, перебудований у XVI столітті). На іспанське мистецтво вплинула Франція. Відома церква Сантьяго-де-Компостела (1078-1128) є тим типом базиліки, який схожий з церквою Сен Сернен в Тулузі. Зустрічаються й центричні споруди, наприклад, дванадцятигранна церква Віра Крус в Сеговії (1208).

У монументальній скульптурі, насамперед у декоративному рельєфі, особливо тих споруд, які споруджувалися у звільнених від арабів областях можна побачити багато орієнталізмів. Відмінною рисою іспанської сюжетної пластики в цей період є вираження релігійної екзальтації. Церква завжди відігравала вагомий роль у житті іспанців і війна з арабами відбувалася під релігійними гаслами («Портик Слави» церкви Сантьяго-де-Компостела, майстер Матео, 1168-1188).

У живописі панує лінійна графічність, твердий рисунок, чіткий чорний контур, скупа, однак звучна й вишукана колірна гама. Колір умовний, підкреслює неземне, надчуттєве (розпис церкви Сан Клементе в Тауллі, капели Сан Ісідро в Леоні тощо). З XII століття з'являються віттарні мальовничі образи на дереві, іноді в поєднанні з рельєфними зображеннями, так звані фронталес –прообрази майбутніх ретабло.

В англійській архітектурі романського періоду багато рис французької архітектури: великі розміри, високі центральні нефи, велика кількість веж. З XII століття з'являються нервюрні склепіння, що мають декоративне значення (просто смуги, випущеної у швах кладки, без функціональної задачі). Один з перших прикладів – собор у Дерхемі. Більшість англійських романських храмів були перебудовані в період готики, і тому про їх ранній вигляд судити важко. Одні з найбільш чистих за стилем – уже згадуваний собор у Дерхемі (1096 - 1133), побудований за типом церкви Сен-Трінїте в Кані, собор в Ілі (друга половина XII століття).

Отже, романське мистецтво поширилось по всій Європі і здобуло рис загальноєвропейського стилю, однак у ньому вже зароджувалися художні рішення нової, готичної епохи.

3. Характеристика готичного мистецтва.

Термін «готика» виник в епоху італійського Відродження як вираз зневаги до мистецтва тих варварських племен, які ще в V-VII столітті заселили Західну Римську імперію і з якими асоціювався в італійців останній період мистецтва Середньовіччя. «Реабілітували» його тільки романтики на початку XIX століття

Готичне мистецтво переважно пов'язане з містом. Міське життя породжує нові типи будівлі насамперед цивільного призначення: біржа, митниця, суд, лікарні, склади, ринки тощо. Складається обличчя міського муніципалітету – ратуші. Зазвичай це двох – або триповерхова споруда з галереєю в нижньому поверсі і з годинниковою вежею. На другому поверсі ратуші розташовувалися парадні зали, де засідали міська рада й суд, верхній поверх використовувався як підсобні приміщення. Особлива увага приділялася сторожовій вежі ратуші (беффруа), що була символом незалежності республіки, подібно до того, як міський собор був символом добробуту громадян комуни. На площі перед собором відбувалися диспути, лекції, розігрувалися містерії.

Готика – це кульмінація, і заперечення романського мистецтва. Вона з'явилася нібито підсумком тривалої еволюції мистецтва Середньовіччя, що

особливо помітно в культовій архітектурі. Готичний храм, зберігши ту саму базилікальну форму, що й у романський період, має нову конструкцію склепіння, основою якого є каркасна система з нервюрів (франц. *nerfure*, від лат. *нерви* – жила). Нервюрний звід дає можливість перекривати не тільки квадратні, а й прямокутні ще більш складні в плані прольоти. Це стає можливим тому, що нервюри сходяться в пучки на опорних стовпах, на які тепер концентрується все навантаження перекриття, на відміну від романського храму, де вся тяжкість перекриття лягала на стіни (звідси їх товщина й малий розмір вікон). Цьому ж сприяли аркбутани, контрфорси й стрілчасті арки. Аркбутан – зовнішня кам'яна полуарка, передає розпір зводу головного нефа готичного храму опорних стовпів – контрфорсам, розташованим за межами основного об'єму будівлі. Стрілчаста арка також зменшує навантаження на стіни: чим вона вище й гостріше, тим менше розпір. Новий звід привів до неминучого перетворення інтер'єру.

Зміни в архітектурі спричинили зміни в монументальному живописі. Місце фресок посів вітраж – живопис із шматочків скла (а пізніше просто живопис по склу). Готичний храм – створення багатьох рук, цілої будівельної артілі на чолі з майстром, навіть не однієї артілі, а декількох, і протягом довгого часу. Художній образ готичного храму виражає насамперед прагнення до Бога, трансцендентну ідею злиття з ним. Неймовірно важкі кам'яні склепіння мистецтвом архітекторів візуально перетворені в легке мереживо. Денне світло, проникаючи через кольорові вітражі, стає таємничим, містичним. Нагадаємо, що готика була поліхромною: стіни розфарбовували, як і скульптуру. До цієї різнокольоровості додавався блиск золота церковного обладнання, сяйво свічок. Зовні у всьому була підкреслена роль вертикалі, спрямованість догори. Усе ірраціонально, атектонічно (що, як побачимо нижче, зріднює готику з бароко).

Франція, особливо її центр Іль де Франс, дійсно вважається колыскою готики. Ще в XII столітті (1137-1151) при перебудові церкви Сен Дені тут був уперше застосований нервюрний звід. Найбільшим храмом періоду ранньої готики був Собор Паризької Богоматері – п'ятинефний храм, який уміщав до дев'яти тисяч осіб.

У конструкції Собору Паризької Богоматері чітко простежуються основні принципи готики: нервюрні стрілчасті склепіння центрального нефа висотою 35м, стрілчасті вікна, аркбутани. Від багатовагової романської архітектури залишилися масивна гладкість стін, приземкуваті стовпи центрального нефа, переважання горизонтальних членувань, важкі вежі, стриманий скульптурний декор.

Собор ранньої готики в Лані (1174-1226), тринефний з трьохнефним трансептом, також має романські риси: напівциркульні арки, невисокі вікна, скупість декору, суворість стін, масивний опір. Особливістю Ланського собору є краса верху веж фігурами 16 биків. Існує легенда про те, що при будівництві собору, коли сили будівельників вичерпувалися, з'явився прекрасний білий бик, який і допоміг завершити храм.

Шартрський собор (1134-1260) є прикладом переходу до зрілої готики й з'єднання різночасових фасадів. Так, «королівський портал» західного фасаду належить до першої половини XII століття, на початку XIII століття завершена південна башта, у XIV столітті – північна. Інтер'єр собору готичний.

Блискучий приклад зрілої французької готики – собор у Реймсі (1212-1311). Відомі його творці в різний час: Жан-д'Орбе, Жан ле Луп, Гоше де Реймс, Бернар де Суассон, Робер де Кусі. В образі Реймського собору спостерігається тяжіння до вертикалізму всіх ліній. Увесь західний фасад суцільно декорований скульптурою, камінь придбав ажурність, нагадує мереживо. Однак, на відміну від пізньої готики це «мереживо» не приховує конструкцію будівлі.

Великий і високий готичний собор Франції – Ам'єнський – має в довжину 145 м, висота склепіння центрального нефа – 42,5 м. Ам'єнський собор будували 40 років: з 1218р. по 1258р. (Робер де Люзарш, Тома де Кормон і Рено де Кормон). Ам'єнський собор часто називають «готичним Парфеноном».

До середини XIII століття розмах будівництва у Франції стає слабким. Останнім творінням готики є капела Людовика IX (у серці Парижа, на острові Сіте), так звана «Свята каплиця Сен-Шапель» (1243-1248, будівельник П'єр де Монтро). Однефна капела має два яруси: на нижньому поверсі – капела Богоматері, на верхньому – релікварій (вмістище для зберігання християнських реліквій) з терновим вінцем Христа.

З XIV століття починається період пізньої готики, у Франції він триває два століття (XIV-XV століття). Готичну архітектуру XV століття називають також «полум'яною готикою». Готичні споруди перевантажені декором, складною декоративною різьбою і яскравим візерунком нервюрів (собор в Руані, XIV-XV століття).

З готичних монастирів особливо відоме абатство Мон Сен Мішель біля кордону Нормандії і Бретані, розташоване на високій скелі, як неприступна фортеця.

У кінці XIII століття феодальні замки будували вже тільки з дозволу короля, у XIV столітті це загалом стає привілеєм короля і його наближених. У замкових комплексах з'являються розкішно вбрані палаци, а самі замки поступово перетворюються в розважальні резиденції, мисливські шато. У той же час міське будівництво (ратуші, цехові будівлі, житлові будинки) не зменшується. Зберігся приватний будинок (XV століття) – особняк банкіра короля Карла VII Жака Кера в місті Бурж.

Готика – це період розквіту монументальної скульптури, у якій зростає значення статуарної пластики, хоча фігури й не вільні від фону стіни. Усе частіше з'являється постановка фігури за так званою готичною кривою (S-подібна поза). У рельєфі спостерігається потяг до високого рельєфу – горельєфу. Виробляється канон композиції, певні сюжети призначені для певних місць будинку. Так, у вівтарній частині зображуються сцени з життя Христа, на південному фасаді трансепта – сцени Нового Завіту, на північному фасаді – сцени Старого Завіту, на західному фасаді завжди розміщується зображення

«Страшного суду» і «кінця світу». Прикладом ранньої готики може слугувати скульптура західного фасаду Собору Паризької Богоматері (1210-1225): історія Марії, «Страсті Христові», «Страшний суд». Фасади трансепту прикрашені вже в період високої готики.

У Шартрському соборі можна простежити еволюцію від ранньоготичної скульптури до зрілої. Так, західний фасад прикрашають стовпоподібні, витягнуті по вертикалі статичні фігури, що стоять у строго фронтальних позах. Поступово скульптура відокремлюється від стіни, набуває округлого об'єму. Проте й при скутості поз, при лаконізмі форм вражає виразність пластики, стримана велич образів, іноді навіть з'являється індивідуалізація вигляду.

З другої половини XIII століття пластика скульптури соборів стає більш динамічною, фігури – рухомі, складки одягу передаються у складній грі світлотіні. Зображення виконані зі справжньою досконалістю, із захопленням перед красою людини. Не випадково, наприклад, Христа, який благословляє на західному фасаді Ам'єнського собору, назвали «Прекрасним Богом». У таких сценах, як пори року й знаки зодіаку, усе частіше дають про себе знати реальні життєві спостереження (Ам'єнський собор).

Вищою точкою розквіту готичної скульптури є декор Реймського собору. Йосип зі сцени «Принесення у храм» і янгол із «Благовіщення» нагадують світських людей, повних земних радощів. В образах Марії та Єлизавети («Зустріч Марії з Єлизаветою», 1225-1240) виразні відгомони античного мистецтва. Для пізньоготичної скульптури, як і для архітектури цього часу, характерна дрібність форм.

Готика – це і розквіт французького монументального живопису, вітражу. Особливо славилася на всю Францію шартрська майстерня. У Шартрському соборі в XIII столітті вітражі займали площу в 2600 кв. м., найстарішим вважався вітраж хору церкви Сен Дені, загинув в революцію в кінці XVIII століття. Сюжети вітражного живопису ті ж, що і скульптурного декору. Головні особливості старого вітража – інтенсивна кольорова гама основних кольорів (червоного, синього, жовтого), шматки скла невеликого розміру; свинцеве обведення виконує роль контурного рисунка. Період XIII століття у Франції справедливо вважався «золотим століттям» вітражу. Із середини XIII століття змінюється колорит вітража: поєднання різного скла створює складний дубльований колір (червоний і синій, наприклад, дає ліловий), саме цей ефект використаний у вітражах капели Сен-Шапель. XIV століття – час згасання мистецтва вітража, перетворення його в живопис по склу.

Готичне мистецтво Німеччини відрізняється від французького. На це є багато причин і насамперед слабкість імперської влади, постійна боротьба феодалів з жителями міста. Французька архітектура вплинула на розвиток німецької: багато німецьких майстрів навчалися у Франції, працювали у французьких будівельних артілях.

Однак це не завадило німецьким архітекторам зберегти своє національне обличчя. Німецька готична архітектура склалася пізніше за французьку. Кінець XIII – початок XIV століття – рубіж ранньої і високої готики, кінець XV – початок XVI століття – час високої та пізньої готики.

Особливістю німецької готики є новий тип однобаштового храму, у якому, по суті, увесь західний фасад є величезною вежею, увінчаною високим шпилем (собор у Фрайбурзі, XIII-XIV століття, собор в Ульмі, 1377 - XVI століття, вежа добудовувалася у XIX столітті, її висота 161 м). На півночі Німеччини замість каменю будівельним матеріалом є цегла (церква Марії в Любеку, кінець XIII - початок XIV століття). Так звана «цегляна готика» загалом характерна для Північної Європи.

Кельнський собор (1248 – XVI століття, вежі зведені у XIX столітті) подібний у плані з Ам'єнським, є навіть вінець капел й аркбутани, однак склепіння вище.

Скульптурний декор, як й у романський період, у німецьких храмах застосовується більше в інтер'єрі, ніж зовні, він різноманітніший за матеріалом: не тільки каміння, однак і дерево, бронза, стукко (штучний мармур). Найхарактернішими рисами німецької монументальної скульптури є індивідуалізація образів і драматизм розповіді. Вплив архітектури Франції не завадило своєрідності німецької пластики, що поєднала риси справжнього реалізму з експресивністю й навіть екзальтацією. Найвідомішою ще в романський період була скульптурна майстерня Бамберга.

Відомим циклом німецької скульптури періоду готики, без сумніву, вважається декор собору в Наумбурзі. Рельєфи «Страстей Христових», зображені на огорожі західного хору («Таємна вечеря», «Зрадництво Іуди», «Взяття під варту»), сповнені надзвичайного драматизму, реальності подій, пронизливої достовірності.

У німецькій скульптурі пізньої Готики так само, як і у французькій, посилюється дрібність форм, утрачається монументальність, акцентується патетика, з'являються претензійність, манірність, надмірна витонченість, натуралістичність деталей, чого майже зовсім не знала французька готика навіть найпізнішого періоду.

Паростки нового мистецтва – мистецтва Відродження – з'являються швидше за все в німецькому живописі, у той час як архітектура і скульптура в XV столітті розвиваються ще в руслі Середньовіччя.

Готика Англії виникла дуже рано, у кінці XII століття і проіснувала до XVI століття. Вона має одну важливу відмінність від континентальної готики: слабкий розвиток міст привів до того, що готичний собор і загалом все будівництво періоду готики виявилось пов'язаним не з містом, а з монастирями. Англійський собор виник не в гущі міської забудови, а у вільному просторі лугів і полів. Зразок ранньої англійської готики – собор у Солсбері (1220-1270), оспіваний згодом у пейзажах Констебла.

Ще в романський період було розпочато будівництво собору в Лінкольні, побудований на характерному для англійської готики контрасті вертикалей і горизонталей. Його колончата аркатура «обплітає» фасад, як мереживо.

За формами декору в англійській готичі розрізняють такі стилі: ранній «ланцетоподібний», потім «прикрашений» і «перпендикулярний». Кентерберійський собор (XII - XV століття) – головний готичний собор Англії,

резиденція архієпископа Кентерберійського, національна святиня – демонструє розвиток англійської готики від ранньої (східна частина храму, велична у своїй простоті) до пізньої (західна частина, більш вигадлива). Над усіма різночасовими об'єктами підноситься величезна вежа.

Собор Вестмінстерського абатства в Лондоні – місце коронації і поховання англійських королів з часів Вільгельма Завойовника, згодом усипальниця великих людей Англії – близький до французької готики.

Готична скульптура Англії має декоративний характер і повністю підпорядковану архітектуру. У період «прикрашеного» і «перпендикулярного» стилю в соборі так багато скульптурного декору, що складає враження вібрації архітектурних форм. Статуї поставлені тісно одна до іншої і заповнюють фасад, як в соборі в Уельсі (західний фасад). Розвивається також меморіальна пластика.

Монументальний готичний живопис Англії розвинений дуже слабо. З живопису найбільш цікава не монументальна, а, за давньою англійською традицією, книжкова мініатюра, особливо кентерберійської і вінчестерської шкіл. Як і у французькій, в англійській мініатюрі багато елементів справжнього реального життя (наприклад, світські хроніки й богослужбові книги східно-англійської школи XIV століття, з яких найвідоміша – «Псалтир королеви Марії», 1320).

У XIII-XIV столітті готика поширюється по всій Європі. Збагачена елементами мавританського стилю, готика Іспанії набула особливої пишності й розмаїття орнаментики (собори в Леоні, 1205-1303 – XIV століття; у Бургосі, 1221-1238, добудований у XIV-XV столітті; у Толедо, 1227-1493, закінчений у XVI столітті). Іноді собори Іспанії перебудовувалися з мечетей, а, наприклад, дзвіниця Севільського собору перебудована з мінарету.

Особливе місце в іспанській архітектурі посідає стиль «мудехар» (тобто мусульманський). Це, зазвичай, собори, збудовані архітекторами-арабами, з цегли, зі склепінчастим мавританським перекриттям, що утворюють у плані восьмикінцеву зірку, з дере'яною набірною стелею, з аркою підковоподібної форми, іноді має стрілчасте завершення. Головним композиційним центром такої споруди завжди є внутрішній двір, такий звичайний для всіх південних будівель.

Зріла готика залишила прекрасні зразки цивільної архітектури, особливо в Східній Іспанії, у Каталонії та Валенсії (ратуша в Барселоні, так звана Шовкова біржа у Валенсії). Синтез скульптури та живопису готики знайшов утілення в іспанських вівтарях – ретабло, що прикрашені живописними панно й різьбленою фарбованою дерев'яною скульптурою. Розквіт цього мистецтва припадає загалом на XV століття.

Вагоме місце в європейській художній культурі XIII-XIV століття посідає Італія. Уже наприкінці XIII століття в Італії в результаті послаблення феодальних сил і, навпаки, раннього розквіту міст створилися умови для виникнення культури Ренесансу на її першому етапі – культури так званого Проторенесансу. В Італії отримали втілення лише окремі елементи готики. Основа залишилася чисто романською. Це широкі приземкуваті храми, у яких

гладка площина стін інкрустована кольоровим мармуром, що створює смугасту, нарядну поверхню фасаду (собор у Сієні, 1229-1372; у Орвієто, 1295-1310). Приклад пізньої італійської готики – величезний, що містить у собі до сорока тисяч осіб, Міланський собор, найбільший храм Європи.

В Італії зберіглося багато цивільних споруд періоду готики. Досі окрасою Венеції є її мармурові палаци з аркадами, що відображаються у воді каналів або лагун (Палац дожів, 1310 – XVI століття). Поєднання легких ажурних аркад і глухої стіни – риса, що характерна для східної архітектури.

Готичне мистецтво представлено також пам'ятками архітектури Нідерландів (ратуші в Брюгге, 1376-1421, Брюсселі, 1402-1450, Лувен, 1448-1563); Чехії (собор Святого Віта і Карлов міст у Празі); Австрії (собор Святого Стефана у Відні, 1304 – середина XV століття); Угорщини (церква Мат'яша, середина XIII – друга половина XIV століття, перебудована в кінці XIX століття); Польщі (Вавельський собор під Краковом, XIV-XV століття, Маріацький костіол у Кракові XIV - XV століття); Скандинавії (собор у Турку, XIII-XIV століття).

Мистецтво Середньовіччя, проіснувавши тисячоліття, висунуло нове коло ідей та образів, нові естетичні ідеали, нові художні прийоми й новий зміст. Живлячись ідеями християнства, це мистецтво глибоко проникло у внутрішній світ людини. Величезний інтерес мистецтва цієї епохи до морального вигляду людини, до того, що визначається більш загально словом «духовність».

Середньовічне мистецтво створило грандіозні художні ансамблі, велетенські архітектурні споруди, нові форми монументальної пластики й живопису, а головне, є синтезом цих монументальних мистецтв, у яких проявляється прагнення передати повну картину світу. І в цьому величезний внесок мистецтва Середньовіччя у світову культуру. Проте умовність як основний закон зображення, аскетизм, не дають змоги повною мірою висвітлити красу земного, а також безсумнівний догматизм у мисленні гальмували подальший розвиток мистецтва. У ньому самому зароджувалися інші риси, що свідчать про нову епоху в європейській культурі – Відродження.

Питання для самоконтролю

1. Як релігійний світогляд вплинув на розвиток мистецтва Середньовіччя?
2. Назвіть характерні особливості мистецтва Середньовіччя.
3. Висвітліть періодизацію готичного мистецтва.
4. Розкрийте особливості скульптури та фрескового розпису соборів романського мистецтва.
5. У чому полягає ансамблевість романського та готичного мистецтва?
6. Що складало основу синтезу різних видів романського та готичного мистецтв?

7. На основі яких європейських та східних архітектурних принципів, зодчі Середньовіччя будували храмові споруди?
8. Розкрийте основні риси готичного стилю.
9. Як християнство вплинуло на формування мистецтва Візантії?
10. Назвіть основні періоди розвитку мистецтва Візантії.
11. Розкрийте канони в зображенні священних сюжетів мистецтва Візантії.
12. Які особливості мозаїчного мистецтва Візантії? Охарактеризуйте його.
13. Охарактеризуйте найбільш відомі архітектурні споруди Візантії.

Практичні завдання:

1. Написати реферат (тема за вибором студента):
 - «Мистецтво середньовічної Франції»;
 - «Мистецтво середньовічної Англії»;
 - «Мистецтво середньовічної Німеччини»;
 - «Мистецтво середньовічної Італії»;
 - «Мистецтво середньовічної Іспанії».
2. Зробити порівняльну характеристику мистецтва романського та готичного стилів.
3. Підготувати презентацію Power Point (тема за вибором студента):
 - «Мистецтво Візантії періоду іконоборства»;
 - «Особливості архітектури храмових споруд Візантії»;
 - «Канони візантійської іконописі»;
 - «Мозаїка як основний вид храмового мистецтва Візантії».